

PŘÁVNÍ POSTAVENÍ NÁMEZDNÍCH PRACOVNÍKŮ U NÁS V 16. AŽ 18. STOLETÍ

Valentin Urfus

Všeobecnou podmínkou vzniku a existence námezdních poměrů je zbožní výroba, zvláště oběh peněz a peněžní hospodářství. Podle Marxových slov jsou to peníze, které »již velmi brzy vystupují jako kupec lidské práce«.¹ Proto také lze se s prodejem pracovní síly setkat i v předkapitalistických společenských soustavách. Námezdní práce tu však plně náleží své době a nelze z jejího výskytu činit závěr o současné existenci kapitalistických výrobních vztahů. Námezdní práci znala tak již starověká otrokářská společnost a námezdní práce existovala i za feudalismu, charakterizovaného nevolnickými poměry poddaných k pánům.

Prodej pracovní síly v každé společenské soustavě, v níž jsou podmínky pro jeho vznik a existenci, má také své zvláštní specifické rysy, odpovídající daným společenským poměrům. Nutnost takového pohledu na námezdní poměry v předkapitalistických společenských formacích zdůraznila v poslední době zvláště sovětská věda. Sovětští badatelé, zabývající se námezdní prací za feudalismu, podtrhli její osobitý charakter a přísně ji odlišili od prodeje pracovní síly v podmínkách kapitalistického výrobního způsobu.²

Specifický charakter námezdních poměrů se v každé společenské soustavě odráží především v jejich právní úpravě. Feudální právní normy jsou

¹ K. Marx, *Kapitál*, II., Praha 1954, str. 38: »Avšak peníze již velmi brzy vystupovaly jako kupec tak zvaných služeb, aniž se P (t. j. peníze) přeměňovalo v peněžní kapitál nebo aniž došlo k převratu ve všeobecném charakteru hospodářství.«

² B. D. Grekov, *Kijevská Rus*, Praha 1935, str. 150; Z. A. Ogrisko, *Najomnyj trud v krest'janskem chozjajstve XVII. veka*, »Voprosy istorii«, 1953, č. 9.; dále I. I. Pavlenko a I. I. Ustjuzov v recenzi knihy E. I. Zaozerské, *Razvitiije ljogkoj promyšlennosti v Moskvě v pervoj četvėrti XVIII. veka*, Moskva 1953 — recenze je publikována v »Voprosy istorii«, 1953, č. 11, srv. zvl. str. 128.

tedy nejvděčnějším polem pro studium charakteru námezdní práce za feudalismu.

I. Právní postavení námezdních pracovníků v zákonodárství 16. a 17. století

V starším období feudalismu v českých zemích jsou námezdní pracovní poměry zcela pravidelným zjevem ve větším měřítku vlastně jen ve městech. Skutečně výlučnou doménou námezdní práce ve městech byla řemeslná výroba, v předhusitské době již s jasně vystupující cechovní organizací, a hornictví.

Námezdní práci v tak důležitém úseku našeho středověkého hospodářského života, jako je hornictví, je však třeba v celkovém líčení feudálního charakteru námezdní práce u nás postavit stranou. Jak ukazují nejnovější dílčí i syntetické výsledky naší historické vědy, jsou v našem feudálním hornictví již v 16. století počátky kapitalistických poměrů.³

Na venkově se ve starší době našeho feudalismu námezdní vztahy omezují v podstatě jen na příslušníky mocenského aparátu feudálů. Svazky, které poutaly takovéto správní, osobní a vojenské služebníky k jejich pánům, jsou namnoze silně prostoupeny prvky manského poměru a patrně i starých poměrů družinických.⁴

Skutečné námezdní poměry vznikají ještě jinak všude tam, kde je potřeba příležitostné práce. Je tomu tak na příklad při velkých stavbách, kde působí velké stavitelské stavební hutě, a v městském životě vůbec.

Od poloviny 15. století a zvláště počátkem 16. století dostává však námezdní práce na venkově nový význam. Na šlechtických velkostatecích počínáme se s ní v té době setkávat častěji a pravidelněji ve větším měřítku.

Předpisů, upravujících námezdní poměry, je také v našem 16. století již značné množství. Není opravdu většího legislativního podniku, který by pominul pracovní otázky. Vedle zemských zřízení vycházejí i formou sněmovních usnesení zvláštní čelední řády s dalšími podrobnějšími ustanoveními. Jistě nelze vysvětlit existenci takového množství předpisů o námezdní práci jen skutečností, že 16. stol. je u nás dobou kodifikování feudálního práva. Vedle širšího zájmu feudálů dát zákonnou formu do-

³ M. Jaroš, K otázce námezdní práce v českém hornictví v XVI. století, »Český lid«, r. 41. (1954), č. 2. a zvláště »Přehled čs. dějin« I. (do roku 1848) These, ČsČH II. (1954), č. 2. (příloha) — autorem příslušných statí je Fr. Kavka. Pro slovenské poměry má podobné hodnocení P. Ratkoš, Príspevok k dejinám banského práva a baníctva na Slovensku, Bratislava 1951.

⁴ Tyto poměry vysvítají dobře z našich nejstarších urbářů (srv. J. Emler, »Decem registra censuum...«, Praha 1881). Vrchnostenští úředníci tu mají za své služby »provisie«. Takovouto »provisií« je několik lánů nebo i celá vesnice (na př. tamtéž, XI. str. 346, 388—9, 400). »Provisie« je asi především jakýmsi obročím. Může jí mít i řemeslník u vrchnosti zaměstnaný (»carpentarius castri«, tamtéž, XI. str. 372). Jiným příjmem vrchnostenských úředníků je výnos z pokut (tamtéž, VI. str. 136). Služebníci dostávají výsluhou i výnos poddanských platů (tamtéž, VI. str. 98).

savadnímu obyčejovému právu a tak si pojistit svá práva a výsady, je zde dobře patrný jejich mimořádný zájem na této skupině předpisů.

Vždyť hlavní zásady ostatních právních institucí byly již dříve pevněji formulovány, jak o tom svědčí sepsání obyčejového zemského práva a zachované zbytky judikatury.⁵ Právní úprava námezdní práce se však v právních památkách zemského práva v této době objevuje po prvé v takové šíři a úplnosti.

Mimořádný zájem feudálů o právní úpravu námezdní práce vyplývá z procesu, který probíhal v české feudální společnosti od poloviny 15. stol. a který znamenal znovuupevnění feudalismu, otřeseného v našich zemích husitským revolučním hnutím. Šlechtičtí feudálové, hledající nové zdroje příjmů, počínají intensivně hospodařit na velkých zaokrouhlených domíniích ve vlastní režii. To ovšem vyžadovalo i značnou potřebu pracovních sil na šlechtickém velkostatku. Feudálové ji uspokojovali nevolnickým připoutáváním poddaného k půdě a zvyšováním jeho robotních povinností k vrchnosti. Normální provoz šlechtického velkostatku při tehdejšímu stavu zemědělské výroby a zvláště rozsáhlá hospodářská podnikání vrchností si však žádaly stále více a více pracovních sil. Přílišnému zvyšování robot se stavěl brzo v cestu odpor poddaných. Krajiní formy tohoto odporu působily škody vrchnostem a omezovaly výnosnost velkostatků a přesvědčovaly tak feudály o tom, že cestou neomezeného zvyšování robot bez vlastní újmy nelze jít. Výrazem úsilí feudálních velkostatkářů o rentabilitu jejich panství je i záhy v 16. stol. vznikající samostatná nauka o hospodárném vedení šlechtického velkostatku, velmi brzo zachycovaná literárně v theoretických spisech příručkového rázu.

Feudální velkostatkář se tak přirozeně a živelně obrací k námezdní práci. Námezdní pracovníky získává především z řad vlastních poddaných. Vrchnost, u níž pracuje její vlastní poddaný, může jeho pracovní sílu využít plněji a neomezeněji než pracovní sílu svého poddaného, který u ní jen robotuje, neboť robotní povinnost je přece jen omezena. Tam, kde potřebu námezdní práce nemůže vrchnost krýt z vlastních zdrojů, má pochopitelně zájem o námezdní pracovníky mimo okruh vlastních poddaných. Její zájem o námezdní práci cizích poddaných není však poptávkou na trhu pracovních sil v kapitalistickém smyslu. Pro vrchnost je námezdní pracovník zásadně jen placeným nevolníkem. Námezdní poměr je tedy prostředkem, jak rozšířit, třeba jen dočasně, počet poddaných.⁶

⁵ Na př. Ondřej z Dubé má jen dvě nevýznamné a nepřímé zmínky a zvláštní zmínku o komornících »na nájmu«. Vše hrdě jedná jen o soudní příslušnosti sporů o čeledě. Hojněji se čeledě a čelední poměry objevují v sněmovních usneseních v druhé polovině XV. stol. Srv. k tomu souhrnně B. Rieger, Zřízení krajské v Čechách, Praha 1889, I., str. 138—9. Jinak tomu bylo ve městech (srv. brněnský Schöffenhuch).

⁶ N. N. Mejman a S. Skazkin, Ob osnovnom ekonomičeskom zakoně feodal'noj formaciji, »Voprosy istorii«, 1954, č. 2, str. 89 a n.; B. T. Rubcov, Usilenie feodal'noj ekspluatácii v Čechii nakanuně krest'janskoj vojny, »Voprosy istorii«, 1954, č. 12.

Také měšťané našich měst v 16. stol. vřazují do kodifikace svého práva předpisy o námezdních pracovnících. Ve městech je v 16. stol. situace ovšem jiná než na venkově. Nebylo zde takového nově vzniklého zájmu o námezdnou práci. V kodifikaci městského práva dochází proto k zachycení námezdních poměrů opravdu jen v širším rámci zákonné úpravy městského práva vůbec. Odtud také poměrně menší počet předpisů o námezdní práci v městském právu na rozdíl od zemského práva. Ve městech zůstává nadále ještě mnoho u námezdních poměrů upraveno jen obyčejem.

Námezdní práce v cechovně řemeslné výrobě byla již v 15. stol. upravena cechovními artikuly. Stagnace řemeslné výroby ve městech v 16. stol. způsobovala uzavírání cechů a dala tak cechovnímu systému a v jeho rámci i cechovní námezdní práci podobu, platnou u nás až do reforem cechovní organizace habsburským absolutismem v 18. století.⁷

Ve městech znamená tedy 16. stol. pro právní úpravu námezdní práce podobně jako na venkově, v okruhu platnosti zemského práva, rovněž nový stupeň vývoje, neboť námezdní poměry jsou tu zákonně upravovány po prvé všeobecněji než dříve, a to na dlouhou dobu.

V 16. stol. autoři formulací všeobecných zásad právní úpravy námezdních poměrů a právního postavení námezdních pracovníků dovedli se zhostit svého úkolu tak, že nebylo třeba měnit tyto formulace ani tehdy, když feudální velkostatek za absolutismu v 17. stol. u nás dospěl svého vrcholu.

Zákonným podkladem právního postavení námezdních pracovníků je v 17. stol. především Obnovené zemské zřízení, kodifikace habsburského feudálního absolutismu zvítězivšího nad stavovstvím. Obnovené zemské zřízení ovšem platilo jen pro námezdní poměry v okruhu zemského práva, tedy pro námezdní poměry na venkově, na pozemkově vrchnostenských panstvích. Ve městech je čeleď nadále posuzována podle nečetných čeledních předpisů městského práva, kodifikovaného v předchozím století. Již zevní okolnost, že současně platil řadu let starý i právě vydaný zákoník vedle sebe, třebas pro různé oblasti feudálního právního řádu, dává tušit, že obnovené zemské zřízení nemohlo přinést změny v právním postavení námezdních pracovníků. Skutečně také ani velmi podrobné srovnání neodkryje podstatnějších odlišností mezi předpisy zemských zřízení 16. stol. a zemského zřízení z roku 1627.⁸ Dokonalá obsahová i namnoze

⁷ Srv. především W. W. Tomkovu edici v AČ XIV. »Artikule cechů pražských z 15. stol.«; k dovršení vývoje cechů v 16. stol. srv. Z. Winter, Český průmysl a obchod v XVI. věku, Praha 1913 a nejnověji »Přehled«, str. 45.

⁸ K obsahové shodě předpisů srv.: ZZ 49, čl. I 30 = ZZ 64, čl. M 30 = OZZ, čl. Q 7, ZZ 49, čl. T 13 = ZZ 64, čl. S 5 = OZZ, čl. Q 23—25; ZZ 49, čl. T 14 = ZZ 64, čl. S 6 = OZZ, čl. Q 26; ZZ 49, čl. I 14 = ZZ 64, čl. M 15 = OZZ, čl. Q 6 (s nepatrnou změnou). K doslovnému znění předpisů srv.: ZZ 64, čl. S 7 = OZZ, čl. Q 28; ZZ 49, čl. T 13 = ZZ 64, čl. S 5 = OZZ, čl. Q 23—25; ZZ 49, čl. T 14 = ZZ 64, čl. S 6 = OZZ, čl. Q 26.

výrazová shoda nemůže ovšem příliš překvapit, neboť nutno mít na paměti, že nebylo třeba něco měnit.⁹ Předbělohorští feudální velkostatkáři se od pobělohorských lišili náboženstvím a národností, ale nelišili se v zájmech, týkajících se úpravy poddaných a pracovních poměrů.

Zákonné předpisy 16. stol. jsou prvou všeobecnou zákonnou úpravou námezdních pracovních poměrů v našem feudálním právu. V zákonných předpisech 16. stol. o námezdní práci v zemském i v městském právu lze dobře rozlišit dvojí vrstvu. Jednu tvoří předpisy, které v podstatě formulují zásady staršího obyčejného práva, druhou předpisy, které jsou vlastním přínosem legislativy 16. stol.

Feudální zákonodárci zemského práva snažili se v konkrétních předpisech o námezdní práci vytvořit prostředek, kterým by bylo zamezeno konfliktu vzájemně si konkurujících jednotlivých feudálů o pracovní síly v jejich celkovém zájmu a kterým by bylo odstraněno nebezpečí, skrývající se pro dědičnou vrchnost poddaného v jeho odchodu za práci jinam. Spolu s tím feudální zákonodárci ovšem formulovali i již od dřívějšíka platné obyčejové zásady právní úpravy námezdních poměrů.

Ve městech je obojí vrstva dokonce oddělena i formálně. Zásady staršího obyčejového práva byly zachyceny kodifikací městského práva. Předpisy o vyhánění městské chudiny z měst, které jsou výrazem zájmů městského patriciátu v 16. stol. v souvislosti s námezdními poměry ve městech, jsou formálně odděleny a vydávány zvlášť.

Skupinu zákonných ustanovení, která jsou vlastním přínosem 16. stol. k staršímu obyčejovému právu, je možno nejvhodněji označit jako skupinu policejně evidenčních předpisů.

*

Zásadou známou již staršímu obyčejovému právu, která především určovala právní postavení námezdních pracovníků, je rozdílné právní postavení námezdních pracovníků v dlouhodobém a krátkodobém námezdním poměru. Námezdní pracovník v dlouhodobém, t. j. v námezdním poměru, umlouvaném na delší dobu, je vázán ke svému zaměstnavateli svou osobou. Dlouhodobý námezdní poměr nebo dobově vyjádřeno čelední námezdní poměr podrobuje námezdního pracovníka disciplinární pravomoci zaměstnavatelově a zaměstnavatel může nadto ještě i v některých případech přímo vindikovat námezdního pracovníka jako »svého« člověka. Mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem zakládá tedy dlouhodobý námezdní poměr pro zaměstnance skutečné pouto osobní závislosti na zaměstnavateli, mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem je dlouhodobý námezdní po-

⁹ Deklaratorie a novelly (Ee 20 § 4) dotkly se námezdních poměrů jen v nepatrném detailu. Pohledávky ze mzdy byly zařazeny do druhé třídy pohledávek k uspokojení při konkursu. Srv. k tomu V. Neumann a Puchholtz, *Annotationes ad Henrici Zoesli Comentarium*, Norimberk 1732, str. 198, č. 33.

měr osobním svazkem.¹⁰ U krátkodobých námezdních poměrů, t. j. u námezdních poměrů umlouvaných na krátkou dobu jednoho dne nebo týdne, není takovéto osobní závislosti. U nich nelze hovořit o tom, že se námezdní pracovník »přikazuje«,¹¹ jak byl vyjadřován vznik a trvání osobní závislosti u čeledních námezdních poměrů. Krátkodobé námezdní poměry nepozbývají tím nikterak však charakteru feudálních námezdních poměrů. U krátkodobých námezdních poměrů nešlo o žádný »volný« prodej pracovních sil ani o jeho počátky. V našem 16. a 17. stol. pro to ostatně nebyly ani ekonomické podmínky. Ještě daleko později v počátcích 18. stol., kdy vzrostlé výrobní síly již umožňovaly vznik prvních manufaktur, bylo třeba státní podpory a privilegovaného postavení manufaktur k zmírnění tlaku feudálních právních norem, které dovolovaly prodej pracovní síly jen v úzkých mezích feudálních společenských poměrů.

1. Dlouhodobé (čelední) námezdní poměry

Předmětem legislativy 16. a 17. stol. jsou především čelední námezdní poměry s osobní závislostí čeledína¹² na jeho pánovi.¹³ Námezdní poměry bez

¹⁰ Bývalý zaměstnavatel na příklad propouštěl svého zaměstnance-šlechtice s dodatkem »znám já to sám, že jest poctivější krále pána za pána míti« (t. j. než míti za pána jiného šlechtice-zaměstnavatele) (AČ II., str. 163, č. 128 [1521]). V městských privilegích objevují se zákazy, aby měšťané vstupovali do služby ke šlechticům (CIM, I. str. 346 [1513]). — Zákaz je velmi starý, již z r. 1285 (CIM, I. str. 151). Z města má být vyhoštěn každý, »qui se famulatui servicioque baronis addixerit«. Srv. dále i CIM, II., str. 100, (1285). Důvodem těchto zákazů je zabránit, aby námezdní poměr nerušil přímé poddanství měšťanů ke králi. Osobní závislost zaměstnanců na zaměstnavatelích je patrna z řady dalších dokladů. Tak při uzavírání příměří, uzavírá je pán i za své služebníky. Poruší-li pán příměří, poruší tím i čest svých služebníků-šlechticů (M. R y n e š o v á, »Listář a listinář Oldřich z Rožmberka«, III., Praha 1937, str. 1., č. 1. [1445]). Pán se zastává svého služebníka proti jeho nepřítelům (tamtéž, II., str. 123., č. 157 [1441]). Zabití služebníka je považováno za škodu způsobenou pánovi (tamtéž, II., str. 237—8, č. 261 [1443]). Osobně závislý služebník nemůže také být pánovým spolupřísežníkem (V š e h r d, II., 93, 26, 2; R t t I., str. 166, č. 80). Jak se zdá i prostý nájem věci vytvářel určitou osobní závislost (ZZ 49, č. I 10). Z cizí literatury k existenci osobní závislosti jinde srv. S. B. J u š k o v, Istorija gosudarstva i prava SSSR, Moskva 1950, I., str. 117, M. F. V l a d i m í r s k í j — B u d a n o v, Obzor istoriji ruskogo prava, I., Kijev 1886 (kapitola o námezdní práci), O. v. G i e r k e, Die Wurzeln des Dienstvertrages, Festschrift für Heinrich Brunner, Mnichov, Lipsko 1914 a G. H e r t z, Die Rechtsverhältnisse des freien Gesindes (Untersuchungen zur Deutschen Staats- und Rechtsgeschichte, VI., Vratislav 1879).

¹¹ »Přikázati se« znamenalo »poddati se někomu, dáti se v něčí ochranu« (na př. AČ VII., str. 667 [1468]). Typicky a běžně se však výrazu užívá v souvislosti s námezdním poměrem dlouhodobým (R y n e š o v á, Listář, II., str. 234—5, č. 235 [1443] a AČ VIII., str. 467, č. 523 [1487]).

¹² Výrazy »čeledí, čeledín« jsou nejčastějším označením námezdních pracovníků v dlouhodobém námezdním poměru. Jen zřídka znamenají i krátkodobou nádenickou práci (»čeledín nádení, oukolní«). Pro dlouhodobé námezdní pracovníky se užívá dále běžně a často termínů: »služebník« (někdy s odstíněním, znamenajícím vyšší služby), »pacholek«, »náchlebník«, »přikázaný«. Tyto základní výrazy jsou různě obměňovány — »čeledín náchlební«, »čeledín přístavní«, »služebník přikázaný«, »tovaryš služebný«, »pacholek nájemní«, »člověk přikázaný«.

¹³ Terminologie pro zaměstnavatele je daleko jednodušší. Nejčastěji se označuje jako »pán«. U poddanských zaměstnavatelů se užívá označení »hospodář« (někdy též ve městech). Zcela oj

takovéto závislosti jsou vlastně upravovány jen nepřímo zaváděním policejné evidenční opatření, s výjimkou sněmovních usnesení o mzdách. Je příznačné, že není upravována sama celá námezdní smlouva a její náležitosti, nýbrž právě jen osobní svazek, který poutal námezdního pracovníka k pánovi a který námezdní smlouva vytvářela. Objevuje se tedy pěkně, co je hlavním předmětem zájmu zákonodárců — náležitá úprava osobního pouta a policejní evidence.

Osobní svazek mezi pánem a námezdním pracovníkem zakládá smlouva. V duchu soudobé terminologie lze tuto smlouvu nejlépe označit jako smlouvu čelední. Podstatnou součástí jejího obsahu tvoří závazek čeledína k dlouhodobému poskytování práce (služby) svému zaměstnavateli za mzdu. Podtrhnout třeba, že jde o dlouhodobý (zpravidla na rok uzavíraný) prodej pracovní síly, neboť právě dlouhodobost je nejpodstatnější částí smluvního obsahu čelední smlouvy.

Čelední smlouva je nejvšeobecnějším typem feudální námezdní smlouvy,¹⁴ neboť feudální právo neznalo vlastně žádného dlouhodobého námezdního poměru, který by nemohl být chápán prostě jako určitý druh čelední smlouvy. Právo 16. stol. ovšem čelední smlouvu jako všeobecný typ feudální námezdní smlouvy nikde nedefinovalo. Tomuto obecnému pojmu se nejvíce blížila čelední smlouva, jak byla upravena prameny zemského práva. Přiřaditi k ní pod společný jednotný a všeobecný pojem čelední smlouvu městského práva a tovaryšskou námezdní smlouvu cechovní dovoluje především společné terminologické označování všech těchto námezdních pracovníků.¹⁵ To již samo o sobě dobře ukazuje na společné chápání těchto poměrů. Dále to dovoluje věcná souvislost, která nejlépe vystupuje v právním postavení námezdního pracovníka, neboť u všech těchto jednotlivých druhů dlouhodobých námezdních poměrů existoval osobní svazek mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem.

Námezdní tovaryšská smlouva v městské cechovně řemeslné výrobě je tedy jen specifikovaným případem čelední smlouvy. Specifikovaným v tom smyslu, že se požaduje určitá míra předběžné kvalifikace námezdního pracovníka. Jinak ji odlišují ještě některé nepodstatné podrobnosti, dané cechovními obyčeji. Cechovní tovaryš byl na příklad povinen se při

¹⁴ K pojmu »smlouva námezdní«¹⁴ srv. J. Krčmář, O smlouvě námezdní dle práva rakouského se zřetelem k právu římskému, Praha 1902, I., str. 1 a n.

¹⁵ Pro nejstarší období cechovního vývoje ve 14. stol. a pro počátek 15. stol. srv. O. Peterka, Das Gewerberecht Böhmens im XIV. Jahrhundert, Vídeň a Lipsko 1909, str. 49 a n. V 15. stol. stejné chápání vyplývá dobře z terminologie i věcného obsahu předpisů. K tomu srv. n. př. potvrzení artiklů cechu novoměstských provazníků (AČ XIV., str. 454, čl. 3). Dále srv. tamtéž, str. 444, 475 a 468. Užívá se zde výrazů jinak běžných pro čeleď »pacholek, nájemní pacholek«¹⁵ nebo »služebný tovaryš«. Pro 16. stol. srv. n. př. nálezy pražských konšelů z r. 1581 (Winter, Český průmysl, str. 325). Podle tohoto nálezu se »jednomu každému mistru pro neposlušnost čeledína trestání v moci zůstává«. Ze souvislosti jasně vyplývá, že nejde o necehovního čeledína, nýbrž o učně. Konečně srv. dále tamtéž, str. 53—45 a 324.

příchodu do cizího města ubytovat v cechovní hospodě a nejdříve nabídnout svoji pracovní sílu mistru, který tam byl přihlášen jako zájemce.¹⁶ I rozvázání námezdního poměru bylo někde doprovázeno zvláštním ceremonielem. Odcházející tovaryš byl povinen hostit své dosavadní soudruhy v dílně.¹⁷

Dlouhodobým byl čelední námezdní poměr, poněvadž byl uzavírán na delší dobu — zpravidla na dobu jednoho roku.¹⁸ Časté byly však asi i termíny delší.¹⁹ Kratší doba — zpravidla půlroční — nebo i neurčitá počala být v 16. stol. obvyklou v cechovní námezdní práci. Tento zjev byl již dříve, a to právem, přičítán úspěšnému boji organizací cechovních tovaryšů, kteří takto zlepšovali svoje postavení.²⁰

Menší závislost nádeníků (t. j. na krátkou dobu najatých námezdních pracovníků) na zaměstnavatelích lákala patrně i čeleď, aby usilovala o zkrácení obvyklé jednorocní doby trvání čeledního poměru. Příležitost byla k tomu zvláště ve městech, kde působil asi příklad řemeslnických tovaryšů. Námezdní pracovníci mohli mimo to dobře využívat nedostatku pracovních sil, zvyšovaného v 17. stol. ještě nepřetržitými válkami a malým stavem obyvatelstva. Proti těmto snahám se ve městech v 17. stol. ostře zakročovalo, zvláště v Praze. Represivní předpisy dobře ilustrují, jak městská čeleď se snažila v individuálních případech uvolňovat osobní svazek na svých zaměstnavatelích tím, že jako podmínku prodeje své pracovní síly kladla kratší služební dobu.²¹

Práce (služba), kterou námezdní pracovník poskytoval, mohla býti zásadně jakákoliv, především fysická, manuální práce všeho druhu. Rozdíl mezi fysickou a duševní prací se nečinil. Námezdním poměrem, založeným čelední smlouvou, bylo si možno opatřit jakoukoli práci (službu), ať již šlo o práci tělesnou, duševní či řemeslnickou. Každý z těchto druhů práce se mohl stát součástí obsahu čelední smlouvy. Proto také námezdní

¹⁶ Winter, Český průmysl, str. 343 a n.

¹⁷ Tamtéž, str. 352 a n.

¹⁸ Srv. čelední řád z r. 1549 (Sněmy české, II., str. 598). Povinnost čeledi pracovat u zaměstnavatele po delší dobu, po případě uzavření čeledního poměru se označovalo jako »přistávaní« — odtud název »čeleď přistavná«. Omylem je tvrzení V. Černého (Hospodářské instrukce, Praha 1930, str. 115), který název odvozuje z toho, že čeleď sloužila »přistavení«. Jiného omylu se dopustil M. Volf (Nástin správy české berně v době pobělohorské, Sněmy české, XI., část 2, str. 81), kde zaměnil »přistavní čeleď« s čeledí, pracující v přistavech, odvolávaje se na usnesení sněmu z r. 1567 (srv. k tomu Sněmy české, III., str. 375).

¹⁹ AČ XIX., Registra soudu komorního, str. 155, č. 2303 (1512) a str. 465, č. 2967 (1519).

²⁰ Winter, Český průmysl, str. 358.

²¹ Srv. policejní řád pro pražská města z 29. XI. 1696 (J. Weingarten, Codex Ferdinandeo-Leopoldinus, Praha 1701, č. 456), který byl obnovením staršího policejního řádu z 27. VIII. 1683 (AČ XXIII., str. 550).

K nedostatku pracovních sil srv. n. př. reskript z 14. I. 1687, podle něhož nemají být k vojsku odváděni námezdní pracovníci potřební k polním pracím (J. Müller z Mühlendorfu, Grana veteris et novae legis Bohemicae, Praha 1741, heslo »Gesind«).

ní pracovník, obstarávající na příklad obsluhu dobytka — tedy čeledín ve smyslu do nedávna běžném — byl formálně právnícky ve stejném poměru ke svému pánu, jako třeba purkrabí, vedoucí správu hospodářského podniku své vrchnosti.²² Druh práce sám o sobě neměl vliv na právní postavení námezdního pracovníka. Mohl jej ovšem povznést společensky. Takto povznášela společensky poddaného, který se stal vrchnostenským úředníkem, služba u vrchnosti.²³

Jinak určitý druh práce rozhodoval jen u cechovní smlouvy tovaryšské, kde k podstatě smluvního obsahu patřil požadavek, aby najímaný tovaryš vykonával kvalifikovanou řemeslnickou práci.

Poskytování služeb v některých oborech duševní činnosti nebylo upraveno vůbec jako námezdní poměr. Šlo zde však spíše častěji o občasné výkony než o pravidelné služby. Typicky tomu tak bylo u »řečnictví« a u právních zástupců měst. Právně byly tyto vztahy zahrnuty poměrem jorgeltním. Juristicky je jej možno vystihnout v podstatě jako hybridní útvar mezi smlouvou mandátní nebo i smlouvou o dílo a zřízením renty v něčí prospěch.²⁴

Pán byl povinen platit svému čeledínovi mzdu, označenou někdy jako »služba«. Povinnost platit mzdu byla zajištěna předpisy o zvláštním řízení, kterým se mohl dlužné mzdy domáhat i poddanský čeledín. Byl to současně v zemském právu jediný případ, kdy se mohl poddanský čeledín opřít svému zaměstnavateli.²⁵

Mzda byla vyplácena v penězích. Na mzdu v penězích nutno položit důraz, neboť dovoluje odlišiti námezdní poměry často od jiných vztahů feudální závislosti, stejně terminologicky označovaných. Označení »služba, sloužití, služebník« se totiž užívalo i pro svazky lenní ministeriality ke králům, církevním vrchnostem a pro svazky nápravnické.²⁶ Výše mzdy počíná být již v 16. stol. určována zákonem a je také častým předmětem výrazných projevů třídního boje. Četné mzdové předpisy, a to i z doby

²² I pro služebníky, kteří byli příslušníky vyšších stavů, užívalo se označení »čeledín« (R y n e š o v á, Listář, II., str. 259, č. 369 [1422]) a »náchlebník« (ZZ 49, čl. X 4).

²³ Zajímavým dokladem je zákaz užívat barvy pečetního vosku, která přísluší jen šlechticům adresovaný nešlechtickým vrchnostenským úředníkům (F. K a m e n í č e k, Zemské sněmy a sjezdy moravské, Brno 1905, III., str. 70, pozn. 2). Měšťané poddanských měst dostávali někde od vrchnosti privilegia, že budou u vrchnosti zaměstnáváni jen ve vyšších službách (Z. W i n t e r, Kulturní obraz českých měst, Praha 1892, II., str. 401, pozn. 2).

²⁴ N. př. ZZ 30, čl. 191; dále W i n t e r, tamtéž, str. 708 a n., zvl. str. 721.

²⁵ O termínu »služba« je dokladů mnoho (n. př. Sněmy, I., str. 305). Rovněž termín »mzda« je hojně doložen (n. př. čelední řády z l. 1547 a 1549, Sněmy II.).

K vymáhání mzdy poddanským čeledínům srv. též čelední řády z l. 1547 a 1549 (n. př. 1549, Sněmy, II., str. 591). Poddaný se měl obrátiti na kteréhokoliv šlechtice v kraji, kde byl zaměstnán a ten byl povinen se ho ujmout a za něho vymáhat dlužnou mzdu.

²⁶ Srv. n. př. ZZ 1500, čl. 309; termín »služba, sloužití« může dále znamenat i vojenský námezdní poměr. Žold vojenským námezdníkům byl vyplácen ovšem také v penězích. Pro rozlišení od skutečného námezdního poměru pracovního zde poslouží to, že čistě vojenským námezdníkům, zvláště šlechticům, byly vydávány »

starší, mají zvláště cechovní artikule.²⁷ Čeledí z města byly na venkově vypláceny vyšší mzdy.²⁸ Vyšší mzdu ovšem nelze spojovat s městským původem čeledí, jako daleko spíše s tím, že tyto osoby byly najímány teprve v případě, kdy nebylo možno krýt potřebu pracovních sil uvnitř panství z vlastních zdrojů. Tak je také nutno chápat jediné rozlišování na čeledi »svobodnou« a nesvobodnou (»poddací«) na venkově.²⁹

Pro feudální charakter čeledních námezdních poměrů je rovněž typické, že mzda nemusila zásadně vůbec být pevně smluvena. Čeled mohla být najímána »dle milosti« a byla patrně v tomto případě označována jako »námilostníci«.³⁰

Pracovní doba nebyla určována. Pracovalo se dle potřeby. Požadavek určení pracovní doby, resp. stanovení volných dnů v týdnu, byl zpravidla požadavkem tovaryšských bouří ve městech a snad i lidových bouří na venkově v 16. stol.³¹

Čelední smlouva vytvářela osobní svazek mezi pánem a jeho služebníkem. Proto také o ní hovoříme jako o námezdní smlouvě feudální. Čelední smlouva totiž vytvářela v osobním svazku určitý speciální druh feudální závislosti. Osobní svazek z ní vyplývající je tedy rozhodujícím pro právní postavení námezdních pracovníků. Tím, že čelední smlouva zakládala osobní svazek, bylo právní postavení námezdního pracovníka jiné před jejím uzavřením a jiné po něm, neboť námezdní pracovník se čelední smlouvou dostával do feudální závislosti na svém zaměstnavateli. Tato změna nebyla jen jako za kapitalismu společensko-ekonomickou změnou, nýbrž byla přímo feudálním právem vyjádřena, jím hájena a vytvářena.

Feudální právo tohoto stadia feudalismu stanovilo současně i rámec, jímž byla ohraničena změna právního postavení námezdního pracovníka po uzavření čelední smlouvy. Právo 16. stol. vyhrazovalo jasně politická práva jen určitým třídám obyvatelstva — stavům — na úkor jiných. Vznik zvláštního druhu feudální závislosti v námezdním poměru působil tedy jinak na právní postavení příslušníka privilegovaného stavu a jinak na právní postavení poddaného. Právní postavení poddaného uzavřením námezdního poměru se tedy měnilo tak, že mu k dosavadní závislosti přibývala další nová závislost. Šlechtice však omezovala závislost, pro něho námezdním poměrem vzniklá, jen v některých právech jeho stavovsky privilegovaného postavení.

²⁷ Peterka, op. cit., str. 50 a n.

²⁸ Kr. Fischer, Hospodářská kniha, 1679 (ve výtahu publikována v AČ XXIII.), str. 468.

²⁹ Nejnověji P. Burdová, Poměry námezdně pracujících v zemědělství na Mnichovohradištsku po třicetileté válce, »Sborník archivních prací«, Praha 1954, roč. IV., č. 2, str. 102.

³⁰ Bricek z Licka, Práva městská (ed. J. a H. Jireček), str. 110, V. Brandl, Glossarium..., příslušné heslo, kde má odchylný výklad.

³¹ Jejich podrobný výčet v 16. stol. má již Winter, Český průmysl, str. 416 a n.

Obsah osobní závislosti zaměstnancovy na zaměstnavateli nebyl jednotný. Nelze jej vystihnout jednoznačně a obecně a je třeba zkoumat jednotlivé typické případy. Pro všechny typické situace je však možno konstatovat společnou obsahovou složku, se kterou se vždy setkáváme. Je jí disciplinární pravomoc pánova nad služebníkem. Obsahová různost osobního svazku záleží pak předně v tom, že v těchto typických situacích má disciplinární pravomoc zaměstnavatelova různý rozsah. Dále pak k disciplinární pravomoci zaměstnavatelově v jednotlivých případech přistupují ještě další práva pánova k osobě služebníkově.

Při výběru těchto pro obsahovou různost osobního svazku typických situací je třeba vyjít z toho, jak feudální právo vyjadřovalo společensko-ekonomické postavení osob zúčastněných v námezdním poměru. Pro to, zda zaměstnavatel má nad svým zaměstnancem širší nebo užší disciplinární pravomoc, nebo zda má nadto ještě práva k jeho osobě, je tedy rozhodující osobní status zaměstnavatelův a zaměstnancův. Ten je dán feudálním právem v příslušnosti zaměstnavatelově k některému z privilegovaných stavů feudální společnosti.

V konkrétním výčtu jednotlivých situací je nejlépe nejdříve povšimnouti si těch námezdních poměrů, kde zaměstnanec je poddaným, resp. prostým obyvatelem města bez měšťanského práva. Ovšem poddaný může uzavřít námezdní poměr buď opět s poddaným, či měšťanem nebo šlechticem (pozemkovou vrchností). Byl-li zaměstnavatelem šlechtic a zaměstnancem poddaná osoba, pak nutno opět rozeznávat, zda šlo o vlastního poddaného zaměstnavatelova, či o cizího poddaného («cizopanského člověka»).

O poddaném v námezdním poměru k vlastní vrchnosti možno říci, že námezdní poměr poddanství ještě zpevňoval. Námezdní poměr poskytoval nepochybně vrchnosti větší a neomezenější možnost využít pracovní síly poddaného, než třebaš velmi široká robotní povinnost, v podstatě přece jen omezená. Mimo to disciplinární pravomoc, kterou vrchnost získala nad svým poddaným jako služebníkem, jí dávala i možnost daleko bezprostřednějšího a technicky jednoduššího zákroku než běžná vrchnostenská jurisdikce.

U vrchnostenské čeledi vykonávali disciplinární pravomoc, přímou správu čeledi a dohled nad ní vrchnostenští úředníci. Instrukce pro ně vydávané obsahují bezvýjimečně vždy ustanovení, týkající se dohledu nad čeledí. Pozemkové vrchnosti opětovně připomínají zpravidla nově nastoupivšímu úředníkovi jeho povinnosti vůči čeledi a důkladně a podrobně jej seznamují, kdy a za co, po případě jak má čeleď trestati. Hlavní druhy disciplinárních trestů, obvykle u čeledi užívaných, byly bití a vězení.³²

Při uzavírání čeledních smluv s poddanskou čeledí z řad vlastních pod-

³² Srv. hejtmanskou instrukci na komorních panstvích (AČ XXIII., str. 394, č. 50). Jak má zaměstnavatel nakládat s čeledí, pěkně charakterizuje Fischer (AČ XXIII., str. 466).

daných hrály důležitou úlohu t. zv. sirotčí »stavuňky«. Možno je přímo označit za nejběžnější způsob uzavírání čeledních smluv na venkově.³³ Sirotčí nebo čelední stavuňky, doložené v 16. stol.,³⁴ vystupují jako jeden z hlavních zdrojů, z nichž si vrchnost opatrovala potřebné námezdní síly. Poddanská čeleď na venkovských panských dvorech pocházela převážně ze selských bezzemků. Byly to zvláště selské děti, které na rodných statcích neměly dědického práva jako další synové, selské dcery a selští sirotci do své dospělosti. Na sirotčích stavuňkách vrchnost především doplňovala každoročně pravidelně počet své čeledi z poddanských dětí, které ztratily rodiče. Vrchnost sama vedla poručenskou správu sirotčího jmění a měla samozřejmě vrchnoporučenský dozor nad sirotky samotnými. Dozor pro sebe výhodně řešila tak, že sirotky prostě zaměstnala u sebe jako čeledíny. Každým rokem, zpravidla v prosinci, byl konán takovýto »stavuňk«, který záležel v podstatě v tom, že sirotci byli vesnickým rychtářem³⁵ předvedeni před vrchnost nebo její orgán — byli před ně »postaveni« — odtud název.³⁶ Vrchnost nebo její úředník je pak přiděloval k námezdní práci, buď ve vrchnostenském hospodářství, nebo byla-li jeho potřeba satureována, i ostatním poddanským hospodářům.³⁷ V 17. stol. se však rýsuje i jiná další funkce sirotčích stavuňků. Při každoročních stavuňkách nebyli totiž přidělováni jen sirotci do služeb, nýbrž bývala pořizována i evidence všech poddanských dětí dosud žijících rodičů. Odtud pak již vyplývá obecnější význam sirotčích stavuňků, který jim dal i nové další označení »čelední« stavuňky.³⁸ Jsou na nich někde totiž přidělováni do služeb nejen sirotci, ale i všichni poddanští dospělí synové a dcery, kterých, podle uznání vrchnosti, není třeba k práci doma, na poddanské usedlosti jejich rodiny.³⁹ Instituce čeledních stavuňků tak snad nejlépe ilustruje právní postavení poddanského čeledína jako placeného robotníka své vrchnosti. Tíživou povinnost stavuňků neváhají skutečně také poddaní

³³ K uzavření čelední smlouvy nebylo třeba přítomnosti celé vesnice, jak tvrdí Burdová (cit. článek, str. 105, pozn. 2). B. zaměnila smlouvu čelední a smlouvu o pasení ovcí (dobytky), uzavíranou s ovčákem všemi, kdož mu svěřovali ovce (dobytek).

³⁴ J. Dobřenský z Dobřenic, *Knihy o hospodářství panském i o řízení poddaných*, 1550 ?, (ve výtahu v AČ XXII.), str. 147, a V. Černý, *Hospodářské instrukce*, str. 94.

³⁵ Srv. AČ XXIII., str. 376, č. 279 (1664) — častolovická vrchnost nařizuje městečku Týništi, jak se mají připravit k purkrechtnímu soudu, k stavění čeledi atd.

³⁶ Termín »stavuňk« sám je ovšem mnohoznačnější, jak to bylo běžné ve feudální právní terminologii. Užívá se jej zvláště běžně i pro arrestaci, obštávku. Víceznačný je i druhý termín, užívaný pro přidělování čeledi do práce »stavěti (se)«. Výrazy »stavěti (se)«, »postaviti (se)« znamenají nejspíše asi tolik, jako vydati se v něčí moc, a užívá se jich zvláště pro návrat do vězení, zajetí a pro dostavení se k soudu pod závazkem a pod.

³⁷ Fischer, *Hospodářská kniha* (AČ XXIII.), str. 469.

³⁸ Tamtéž; srv. dále soudní artikule Max. z Valdštejna (1651—4), čl. 26 — »stavění čeládky« (AČ XXIII., str. 272); AČ XXIII., str. 376 (výše pozn. č. 35).

³⁹ Vyplývá to již jasně z Fischera (výše pozn. č. 37 a 38) a předchozí vývoj zachycuje velmi dobře i čelední řád pro Moravu z r. 1753 (odd. III., čl. I.). Pěkný příklad soup

někde vykupovat zvláštním platem vrchnosti. Takového osvobození se jim však dostává jen jako zvláštní milost.⁴⁰

Na druhém případě — na námezdním poměru mezi vrchností a »cizopanským člověkem« — lze osobní svazek pozorovat snad nejtypičtěji, a to pro jeho obsahovou šíři v tomto případě.

Poddaný tu odchází z přímého okruhu moci své dědičné vrchnosti a naopak uzavřením námezdního poměru vstupuje do odvislosti na nové vrchnosti, která je jeho zaměstnavatelem. Uvážíme-li opravdovou potřebu pracovních sil na vrchnostenských velkostatecích, je jasné, že zde snadno mohlo dojít ke kolisi obou pozemkových vrchností — ke kolisi mezi dědičnou pozemkovou vrchností poddanského námezdního pracovníka a pozemkovou vrchností, u níž pracoval. Feudální právo zajišťovalo vrchnostenského zaměstnavatele »cizopanského« poddaného proti případným nárokům jeho dědičné vrchnosti nebo i jiné další vrchnosti na jeho pracovní sílu tak, že námezdní poměr dával vrchnostenskému zaměstnavateli cizího poddaného nad ním stejnou pravomoc, jako kdyby byl dědičným poddaným svého zaměstnavatele.

Osobní svazek, založený čelední smlouvou, byl rovnocenným svazku patrimoniálního poddanství. Námezdní pracovník se tak vlastně ocital v dvojím poměru poddanské závislosti. Dědičné poddanství bylo tu však po dobu trvání námezdního poměru překrýváno a pohlcováno osobním svazkem, založeným námezdní smlouvou a obsahově rovnocenným s poddanským svazkem. Původní dědičné poddanství se opět uplatnilo při skončení námezdního poměru.

Tyto závěry lze nejlépe opřít o předpisy o zběhlé čeledi. Tak šlechtický zaměstnavatel mohl »cizopanského« poddaného vindikovat, zběhl-li z jeho služby, od kohokoliv, stejně, jako by šlo o jeho dědičného poddaného. Existovalo zde o tom dosti složité řízení, jehož výsledkem měla být pokuta pro nevydání zběhlého čeledína.⁴¹ Pokuta byla ukládána té pozemkové vrchnosti, která by zběhlého čeledína u sebe neoprávněně zadržovala a nedbala žádosti jeho zaměstnavatele o vydání.

Formálně naprosto stejný názor na význam čeledního a poddanského poměru v tomto případě byl dobře vyjádřen i tím, že předpisy spojují vydání poddaných a zběhlých služebníků v jedno ustanovení.⁴²

⁴⁰ AČ XXIII., str. 15, č. 196 (1628).

⁴¹ Ve sporech o čeleď se pohánělo před menší zemský soud. Půhon zpravidla předcházela mimosoudní výzva o vydání. Byl-li však již jednou podán půhon, pak žalovaný nemohl řízení proti sobě zastavit jen prostým vydáním čeledína. Záleželo v tomto případě na žalobci, chce-li se s tím spokojit, či zda, ač mu čeledín byl již vydán, chce dále pokračovat v řízení o pokutu (ZZ 1500, čl. 253 a 259, analogická ustanovení v ostatních zemských zřízeních: ZZ 30, čl. 201, ZZ 49, čl. I 10 a I 14). Soudní spor vznikl patrně jen tehdy, uzavřel-li zběhlý čeledín nový námezdní poměr. Nebylo-li tomu tak, mohl ho patrně vždy zaměstnavatel, od kterého zběhl, prostě kdekoli zajmout a přivést nazpět (srv. sněmov. usnesení z r. 1485, AČ V., str. 426—7).

⁴² Typicky právě čl. 253, ZZ 1500 a všechna další zemská zřízení. Čelední řády z l. 1547

Jinak takovýto pán měl disciplinární pravomoc nad svou čeledí a nad to mohl nad ní vykonávat i hrdelní jurisdikci.⁴³

Poddanský zaměstnavatel měl nad svým poddanským zaměstnancem především disciplinární pravomoc. Rozsah této disciplinární pravomoci poddanského zaměstnavatele určovala jeho vrchnost. Poddanský zaměstnavatel ji vykonával v podstatě jen v rozsahu předepsaném vrchností a vrchnost dohlížela rovněž na její výkon.⁴⁴

Pravomoc poddanských zaměstnavatelů nad jejich čeledí vymezovala normativní činnost vrchností. Setkáváme se s tím běžně v poddanských rádech a někde později vydává i vrchnost zvláštní čelední řády.⁴⁵

Disciplinární pravomoc poddanského hospodáře nad jeho poddanským čeledínem byla obsahově dosti úzká, neboť se omezovala vlastně jen na opravdu nejběžnější věci. Hospodář byl povinen dbát určitých pravidel v nakládání s čeledí. Přitom byl trestně odpovědným za zachovávání vrchnostenských pokynů, kterými byl dán obsah jeho disciplinární pravomoci a byl trestán vrchností za svůj postup vůči čeledi, který tomu odporoval.⁴⁶ Poddanský zaměstnavatel byl povinen tak zakročovat proti čeledi a dbát, aby se nechovala nepřístojným způsobem. Dopustil-li se čeledín nějakého přestupku, byl vedle něho trestán i hospodář, že řádným, vrchností předepsaným, výkonem své disciplinární pravomoci tomu nezabránil. Závažnější přestupky trestala však vrchnost sama.⁴⁷

V poddanských rádech ukládala vrchnost poddanským zaměstnavatelům ještě další povinnosti. Tak zvláště důrazně byla ukládána povinnost

a 1549 rozeznávají u čeledi »pána dědičného« (= dědičnou vrchnost) a »pána přikázaného« (= zaměstnavatele), kteří mají k čeledi stejná práva.

⁴³ Srv. n. př. AČ XIX., str. 272, Nálezy komorního soudu č. 2500 (1515); k hrdelní jurisdikci úsudkem a contrario srv. níže pozn. č. 45.

⁴⁴ Jakýmsi blanketním ustanovením pro další prováděcí normy měl tu vlastně být čl. R XXI. Nové redakce (J. Glücklich, Nová redakce zemského zřízení království českého z posledních let před českým povstáním, Brno 1936). Skutečnými normami tohoto druhu byly čl. X 1 a n., OZZ. Vrchnostem byla ukládána v zemském zřízení přímo povinnost dohlížet na výkon disciplinární pravomoci. Vycházelo se zde z toho, že »páni a hospodáři« mají zakročovat proti »neřádnému a rozpustilému obcování a životu« u příslušníků své domácnosti.

⁴⁵ V r. 1753 vydala zvl. čelední řád abatyše kláštera sv. Kateřiny v Olomouci (AČ XXIV., str. 313, č. 450). Byl však patrně jen stručným výtahem čeledního řádu z téhož roku pro Moravu.

⁴⁶ Hospodář nesměl trpětí své čeledi zahálku a měl ji naopak vést k dobrému (černínská instrukce, čl. 10 — AČ XXIII., str. 196 [1648 ?]). Hospodář měl čeleď vést k nábožnému životu a dbát, aby chodila do kostela (poddanský řád na panství rychmburském — AČ XXII., str. 556 [1626 ?]). Hospodář byl odpovědný za smilstvo čeledi spáchané (artikule k soudům vesnickým na panství meziříčském, čl. 8. — AČ XXIII., str. 111 [1630 ?]). Je odpovědný i za jiná jednání čeledi (poddanský řád rychmburský, čl. 60 — AČ XXII., str. 564). Disciplinární pravomoc hospodářovu vymezovaly i předpisy o požární bezpečnosti (městské zřízení meziříčské, čl. 39 — AČ XXIII., str. 109 [1630 ?]). Nakládal-li poddanský hospodář špatně se sirotkem, kterého obdržel do služby na »stavuňku« a sirotek uprchl, byl povinen sirotka dát opět k dispozici vrchnosti (rychmburský řád, čl. 7 — AČ XXII., str. 557).

⁴⁷ Hospodář je odpovědný n. př. za smilstvo jeho čeledi spáchané, ale smilstvo trestá

platit čeledi řádně mzdu.⁴⁸ Vrchnost se snažila odstranit možné výstřelky poddanských zaměstnavatelů, které na příklad v útěku čeledína mohly ohrožovat prosperitu poddanského hospodářství a poškozovat tak i vrchnost.

Velmi dobře je v této souvislosti patrné, jak se vrchnost dívá na čeleď zaměstnanou u poddanského hospodáře. Zaměstnance svého poddaného považuje zároveň i za svého čeledína. Uzavření čeledního poměru s poddanským hospodářem znamenalo tedy pro čeledína, že současně vstupuje i do odvislosti na pozemkové vrchnosti svého hospodáře. Měl vlastně nadále pány dva — svého hospodáře a jeho pozemkovou vrchnost. Skutečným »pánem« čeledi u poddanského zaměstnavatele je ovšem jen vrchnost. Dobová terminologie zde také označení »pán« pro poddanského zaměstnavatele neužívá a vyhrazuje mu jen označení »hospodář«.⁴⁹

Tam, kde hospodář i čeledín jsou dědiční poddaní jediné vrchnosti, podléhá čeledín tedy navíc svému zaměstnavateli. Zvláště složité právní poměry však vznikly u čeledi, která byla poddanými cizí vrchnosti nebo přišla z města. »Cizopanský« poddaný podléhal disciplinární pravomoci svého poddanského zaměstnavatele a současně, právě proto, že uzavřel čelední poměr s poddaným jiné vrchnosti, podléhal i jí samé. Kromě toho zde trvalo ještě latentně jeho dědičné poddanství.

Čeledín městského původu vstupoval na dobu trvání námezdního poměru do odvislosti i na vrchnosti svého zaměstnavatele. Jeho městský původ neměl podle zásad platných ve feudálním právu žádného vlivu na jeho právní postavení. Městský obyvatel jako osoba, která nepřísluší k žádné z privilegovaných společenských tříd, byl zásadně ve stejném postavení jako poddaný k pozemkové vrchnosti, u které je buď přímo zaměstnán, či k pozemkové vrchnosti svého poddanského zaměstnavatele.

Útěk poddanského čeledína od jeho poddanského zaměstnavatele byl rovněž zahrnut vrchnostenskými předpisy. Vrchnost nepronásledovala sama čeleď zběhlou od poddanských hospodářů, neboť její útěk byl zne-možňován jinak.⁵⁰ Tak někde čeledín, který uprchl, ztrácel nárok na mzdu.⁵¹ Šlo-li současně o poddaného vrchnosti, pak uprchl-li mimo hranice panství, byl samozřejmě pronásledován vrchností jako zběhlý poddaný. Uprchl-li jen k jinému hospodáři, pak jej zřejmě pronásledoval jeho poddanský zaměstnavatel sám, neboť poddanský hospodář jej musil nějak nejdříve zadržeti, měl-li dostát povinnosti, vrchností mu někde

⁴⁸ Srv. černínskou instrukci, čl. 10 — AČ XXIII., str. 196 (1648 ?); soudní artikule Max. z Valdštejna, čl. 37 — tamtéž, str. 274 (1651—54), a tamtéž, str. 376, č. 279 (výše pozn. č. 35).

⁴⁹ Pěkně to vyplývá z ZZ 49, čl. 1 32.

⁵⁰ Vrchnosti vydávaly zvláštní zákazy nepřechovávat cizí poddanskou čeleď (»čeládku sousedskou«) (řád rychmburský, čl. 9 — AČ XXII., str. 558 [1626 ?]).

⁵¹ Srv. poddanský řád na panství kláštera želivského, čl. 64 (AČ XXIII., str. 240 [1650]).

ukládáné, aby zběhlého čeledína před ní předvedl.⁵² Vrchnost pak věc vyšetřila a rozhodla. Přitom mohla vrchnost rozhodnout i ve prospěch zběhlého čeledína, bylo-li na příklad důvodem jeho útěku právě zadržování mzdy. V takovém případě naopak vynesl útěk potrestání hospodáři samotnému.⁵³

I předpisy o útěku poddanských čeledínů charakterisují nazírání vrchností na čeleď zaměstnanou u jejich poddaných. Čeleď u poddanských hospodářů je podle předpisů poddanského práva vlastně jen další kategorií vrchnostenské čeledi a vrchnost trestá jí poddaného zaměstnavatele podobně jako trestá na příklad šafáře ve svém dvoře za zneužití jemu vrchností svěřené disciplinární pravomoci nad čeledí, podřízené jeho dohledu a správě.

K doplnění obrazu právního postavení námezdních pracovníků na venkově patří ještě námezdní poměr osoby, která je příslušníkem některého z obou vyšších stavů naší feudální společnosti. Řada méně majetných nebo vůbec nemajetných příslušníků drobné šlechty vstupovala do námezdního poměru k bohatým panským velmožům. I jejich právní postavení bylo určováno především disciplinární pravomocí jejich zaměstnavatele nad nimi. Tato disciplinární pravomoc byla dosti široká. Pán byl oprávněn svého úředníka uvěznit a měl nad ním dokonce i hrdelní jurisdikci. Nesměl jej však usmrtit »bez viny«.⁵⁴ Pro právní postavení šlechtice v námezdním poměru je velmi významnou dále okolnost, že námezdní poměr byl pro něho i omezením určitých stavovských výsad, kterých by jinak požíval.⁵⁵

Stejně postavení měli v námezdním poměru u šlechtice i měšťané královských měst, tedy příslušníci nejméně privilegovaného stavu. V Praze byl asi ještě v 16. stol. dodržován královský příkaz, zakazující měšťanům vstupovat do služeb u šlechticů.⁵⁶

⁵² N. př. černínská instrukce, čl. 10 (AČ XXIII., str. 196).

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ Srv. ZZ 1550, čl. 479; ZZ 49, čl. T 13 a n.; ZZ 64, čl. 55; ze starších dokladů srv. R y n e š o v á, Listář, II., str. 259, č. 369 (1422) a AČ V., str. 295, č. 40 (1467).

⁵⁵ Zabíli-li šlechtic cizího poddaného, nesměla pozemková vrchnost zabitého šlechtického pachatele uvěznit, leč by odmítl záruku, že chce věc vyřídit pořadem práva. Tato stavovská výsada neplatila pro šlechtice v námezdním poměru, neboť u něho »každý pán neb rytířský člověk bude vědět, jak se k tomu morděři zachovati« (srv. ZZ 49, čl. R 36 = ZZ 64, čl. K 35). Je-li šlechtic v námezdním poměru zajat v soukromém nepřátelství či ve válce vůbec, pak nemůže sám jednat o výkupné, nemůže se sám »šacovati« (srv. ZZ 49, čl. T 14). Na rozdíl od ostatní čeledi však mohli šlechtičtí služebníci chodit ozbrojeni (srv. ZZ 49, čl. V 30).

⁵⁶ Srv. výše pozn. č. 54; k zákazu srv. výše pozn. 10 a CIM, I., str. 346. Klasickým dokladem pro právní postavení měšťana královského města v patrimoniální službě a pro existenci osobní závislosti u námezdních poměrů vůbec je t. zv. »formánková pragmatika« Leopolda I. z 12. IX. 1688 (sbírka patentů Archivu hl. města Prahy). Ji byl císařem rozhodnut kompetenční spor mezi kn. Lobkovicem a městským soudem pražského Nového města. Pragmatikou nařídil císař novoměstským, aby vydali lobkovickému patrimoniálnímu soudu Tobláše Formánka, který byl »nevyčteným« lobkovickým úředníkem (»unverraitteter Diener«) a zároveň novoměstským měšťanem. Podle císařského rozhodnutí má být Formánek souzen jako vrchnostenský úředník vrchností a nikoliv městským

Ve městech je možno dlouhodobé námezdní poměry rozdělit do dvou skupin. Především jde o čeleď a v druhé skupině pak o cechovní tovaryše.

Čeď ve městech tvořili námezdní pracovníci, obstarávající potřeby měšťanských domácností a hospodářství. Námezdními pracovníky zde byli jednak prostí obyvatelé měst bez měšťanského práva, jednak venkované, tedy vrchnostenská poddaní, ať již do města přišli se svolením své vrchnosti nebo bez něho. Těchto posledních bylo však čím dále tím méně, neboť předpisy 16. stol. a jejich provádění tuto možnost velmi ztěžovaly. Konečně k městské čeledi nutno počítat i šlechtické služebníky, kteří obstarávali městský dům šlechticům,⁵⁷ dále pak i osoby, které vedly bohatým měšťanům provoz jejich obchodních podniků.⁵⁸

K městské, t. j. městským právem se řídící čeledi, nepatří však námezdní pracovníci na venkovských panstvích měšťanů, pokud měšťané královských měst byli pozemkovými vrchnostmi jako vlastníci deskových statků.⁵⁹

I právní postavení čeledi ve městě je určováno osobní závislostí, jejíž hlavním obsahem je disciplinární pravomoc. V kodifikaci městského práva není předpisů o tom, že se zaměstnavatel má domáhat vydání zběhlé čeledi soudně, podobně jako to činily na venkově podle norem zemských zřízení pozemkové vrchnosti. Za to je mu však zajištěna možnost svépomocného zadržení zběhlého čeledína. Takovéto zadržení zběhlé čeledi v cizím domě nebo domácnosti nelze podle výslovného ustanovení považovat za »útok nebo kvalt«, t. j. za trestný čin násilného rušení domovního míru. Současně v 16. stol. trestá městský soud do služby včas nenastoupivšího služebníka a na městských soudech se počíná i s trestáním zběhnutí ze služby vůbec.⁶⁰ Jasněji a výrazněji se s tímto posledním setkáváme v 17. stol. Čeledínův útěk nebo předčasný odchod z práce je podle městského práva trestným deliktem.⁶¹ V 17. stol. je trestnost včasného nenastoupení smluvně již uzavřeného námezdního poměru, stanovená Kol-

soudem, ač je měšťanem. Důvodem, proč měl být souzen, byly nepořádky a špatné vyúčtování.

⁵⁷ Smlouva svatováclavská, čl. 12. (ZZ 30).

⁵⁸ Brikkí z Licka, Práva městská, str. 42.

⁵⁹ Srv. ZZ 64, čl. M 23.

⁶⁰ K svépomocnému zadržení zběhlé čeledi zaměstnavatelem a ke kvalifikaci tohoto jednání srv. P. K. z Koldína, Práva městská království českého (ed. J. Jireček, Praha 1876) čl. N 13 a N 14. K včasnému nenastoupení do služby srv. tamtéž, čl. S 10, odd. II. a V. Opthalmius z Oskořina, Processus juris municipalis Pragensis, str. 76 (CIB, IV., 5).

O trestání zběhlé čeledi ve městech v 16. stol. srv. litoměřický »Extrakt«, čl. 51 (CIB, IV., 5) »O čeledi vyhnané a sběhlé«. Pražské »Srovnání« k »Extraktu« na tomto místě dodává, že »toto právo není zlé« a poněvadž podobné ustanovení chybí v pražském návrhu, měl by být pražský návrh doplněn podle litoměřického »Extraktu«. K takovému doplnění však nedošlo. Doklady o zběhlé čeledi ve městech uvádí Z. Winter, Kult. obraz, II., str. 408.

⁶¹ Srv. výše pozn. č. 21.

dínem, doplněna nově ještě trestností podvodně vylákaného závдавku při takovéto příležitosti.⁶²

Tato úprava čeledního námezdního poměru v městském právu je dána nepochybně tím, že měšťan nemá tolik mocenských prostředků jako šlechtický feudál na venkově. Měšťan nemá především vlastní jurisdikci jako pozemková vrchnost a nemá vlastních poddaných. Feudální právo poskytuje měšťanu stavovská práva jen jako příslušníku městské obce a jednotlivec se na nich podílí tedy právě jen jako příslušník této obce. Proto také je městskému soudu podřízen nejen čeledín měšťanského zaměstnavatele, ale i zaměstnavatel sám. Odtud také plyne daleko větší obvyklost sporů mezi zaměstnavateli a zaměstnanci, a to soudních sporů, než je tomu v oblasti zemského šlechtického práva, kde je takovýto případ i formálně právně jen omezenou výjimkou.⁶³

Disciplinární pravomoc měšťanského zaměstnavatele je tím ovšem daleko omezenější než disciplinární pravomoc pozemkově vrchnostenského zaměstnavatele. Překročil-li měšťan určité meze, může být volán k odpovědnosti na městském soudě. Pro čeledína šlo sice o soud složený z měšťanů — tedy pro něho ze zaměstnavatelů — ale možnost žalovat zaměstnavatele odlišovala přece jen podstatně právní postavení čeledi v městském právu od právního postavení čeledi na venkově. Městské právo jako měšťanské právo — tedy pro čeleď právo jejich zaměstnavatelů — tuto možnost však současně omezovalo tím, že městské procesní předpisy neznaly pro čeleď procesní rovnosti stran. Osoba v námezdním poměru byla podle jeho ustanovení u městského soudu vždy v nevýhodě a mohla být především, nedbala-li soudní výzvy, prostě uvězněna.⁶⁴

Omezenější pravomoc měšťanského zaměstnavatele neznamená však nedostatek feudálního charakteru u námezdní smlouvy ve městech. Její feudální charakter je dán existencí osobní odvislosti čeledi na zaměstnavatelích, dobře patrné jednak z trestních ustanovení o včasném nenastoupení služby a zaměstnavateli vyhrazené svépomoci k osobě zběhlého čeledína, což jasně ukazuje na osobní vázanost, jednak z disciplinární pravomoci zaměstnavatelovy.⁶⁵ Na osobní pouto ukazuje i požadavek »věrnosti« čeledi k zaměstnavateli, často v předpisech městského práva zdůrazňovaný.⁶⁶ Možné zásahy městského soudu nesvazovaly nikterak za-

⁶² Srv. výše pozn. č. 21.

⁶³ Srv. výše pozn. č. 25.

⁶⁴ K soudním sporům, zvláště pro zneužití disciplinární pravomoci, srv. doklady u Wintra, Kult. obraz II, str. 406 a n. Ke sporům o mzdu srv. »Extrakt« čl. 50 (Pražské »Srovnání« má k »Extraktu« v tomto bodě zcela odmítavé stanovisko.) K procesní nerovnosti stran srv. Koldín, Práva městská, čl. A 46, B 43 a B 45.

⁶⁵ Pěkně to dokresluje soudobá charakteristika D. A. z Veleslavína (»Čelední vůdce«, Praha 1843 [ed. J. Wotýpka], str. 33): »Neyprwé, aby čeládka swé pány a panj znala býti swau wrchnostj, za tu ge měla, milowala, gich se ostýchala a bála slowy i skutkem.«

⁶⁶ »Věrnost« k zaměstnavatelům, čeledi ukládaná, byla velmi extensivním pojmem ve feudálním městském právu. Z ní bylo možno odvodit prakticky každou povinnost čeledi,

městnavatelům ruce, nýbrž odstraňovaly jen nejkřiklavější případy.⁶⁷ Zbývalo tedy zaměstnavateli v jeho disciplinárních zásazích proti čeledi opravdu vcelku volné pole. Právní postavení námezdního pracovníka ve městě, pokud pracoval v dlouhodobém čeledním poměru, bylo i zde určováno právy zaměstnavatelovými k jeho osobě, do nichž případně zasahoval v zájmu celé obce měšťanů měšťanský městský soud.

Právní postavení cechovních tovaryšů je v podstatě jen specifikovaným případem právního postavení městské čeledi. Nejvýznamnějším faktorem, určujícím právní postavení cechovních tovaryšů, je členství v cechu — tedy členství v téže korporaci, kam náleží i tovaryšův zaměstnavatel. Zde měli tovaryši příležitost vystupovat kolektivně proti zaměstnavatelům, a to po případě i ve svých vlastních sdruženích v cechovním rámci, v tovaryšských pořádcích.⁶⁸ Tím se odlišuje právní postavení cechovních tovaryšů od postavení necechovního měšťanova čeledína, nemajícího takovéto organizační možnosti. Na druhé straně nutno mít ovšem na paměti, že cechovní organizace je především organizací mistrů, tedy měšťanů, a nelze členství tovaryšů v cechu proto příliš přeceňovat.

Jinak právní postavení cechovního tovaryše je opět dáno známými skutečnostmi — podobně jako u městské necechovní čeledi — v první řadě disciplinární pravomocí mistrovou.⁶⁹ Ta je však omezenější než u prosté necechovní čeledi. Daleko více do jejího výkonu zasahuje cech. Disciplinární pravomoc zaměstnavatelova zahrnuje tak jen běžnější a drobnější věci. Ostatní záležitosti řeší cechovní a městská jurisdikce. Cech jako celek vykonává vedle disciplinární pravomoci k osobě tovaryšově i jiná práva. Pronásleduje na příklad zběhlého tovaryše. Nežádá ovšem jeho vydání, nýbrž snaží se jej postihnout citelněji. Snaží se totiž znemožnit mu vstup do zaměstnání jinde, v jiném městě a v jiném cechu, neboť tovaryš nemůže nebo lépe řečeno s hlediska feudálního městského práva nesmí vykonávat svoje řemeslo mimo cech.

Prostředkem je tu »nadvandrování« nebo »psání« tovaryše. O zběhlém tovaryši píše cech, k němuž patří mistr, od kterého tovaryš zběhl, do okolních měst, kam je pravděpodobno, že se tovaryš odebere. Obsahem dopisu je žádost, aby zběhlý tovaryš nebyl přijímán do zaměstnání.⁷⁰

jak to odpovídalo zaměstnavatelským zájmům. Tím lze si patrně vysvětlit i poměrnou chudost městské kodifikace na podrobnější předpisy o čeledi. Stačil zde zřejmě obecně formulovaný předpis: »A u kohožkoli sloužití budou (t. j. čeleď obojího pohlaví) věrnost a pilnost při službách svých zachováti mají« (Koldín, čl. 5 10, odd. I.). K »věrnosti« čeledi srv. i Velešlavin, op. cit., str. 32 a n.

⁶⁷ Šlo o zabíjení a zmrzačení čeledi. Jedním z takových zaměstnavatelů byl i sám P. K. z Koldína (srv. výše pozn. č. 64).

⁶⁸ Nejvíce zpráv a dokladů má často citovaná práce Z. Winttra, Český průmysl a obchod, str. 376 a n. Wintrova práce jako jediná souborná práce svého druhu o dějinách cechů a cechovního práva v 16. stol. má tu význam spíše ediční než literární.

⁶⁹ Winter, op. cit., str. 398 a n.

⁷⁰ Tamtéž, str. 354.

Námezdní poměr tovaryšský zakládal tedy rovněž osobní pouto, které určovalo právní postavení tovaryše. Práva z osobního svazku plynoucí, především disciplinární práva, nevykonával však mistr sám, nýbrž vedle mistra cech, který byl organizací mistrů téhož řemesla. Přitom dokonalým pojištěním výkonu těchto práv bylo nucené členství a podřízenost tovaryšova cechu, neboť tovaryš nemohl jinak vykonávat svoje řemeslo, nechtěl-li se stát pronásledovaným »štolířem«.

V právním postavení cechovních námezdních pracovníků 17. stol. nepřineslo změny. Malý zájem dosavadního bádání o cechovní poměry v 17. stol. i obtížná přístupnost pramenů roztráštěného cechovního práva brání podrobnějšímu sledování námezdních cechovních poměrů v této době. Rozhodně však spolehlivý závěr o nezměněném postavení námezdních pracovníků v ceších lze učinit z obsahu generálních cechovních artikulí, tedy právní úpravy cechovního zřízení feudálním absolutismem. Možno se právem domnívat, že vyhledávání a srovnávání roztroušených pramenů cechovního práva v 17. stol. by s hlediska vystižení právního postavení cechovních tovaryšů v 17. stol. nebylo úměrné výsledku.

Z důležitějších podrobností v právní úpravě námezdního poměru cechovního tovaryše počalo se v 17. stol., obecněji než v století předchozím, s rozvazováním tovaryšských námezdních poměrů formou písemného propuštění, cechem vydávaného.

Vnější projevem osobního svazku u všech čeledních námezdních poměrů je příslušnost námezdního pracovníka k pánově domácnosti. Odtud plyne poskytování stravy čeledi — služebník je u svého pána »na chlebě«, je náchlebníkem. Stravování služebníků bylo zpravidla prováděno společně a řídilo se u velmožů a šlechticů určitými zvláštními pravidly.⁷¹ Tato dávají pak i možnost nahlédnout do určité vnitřní hierarchie služebníků a čeledi v jedné domácnosti. Ze společného stravování nebývají vyňati ani vrchnostensští úředníci, kteří náležejí často drobné šlechtě.

K rozvázání dlouhodobého námezdního poměru a tím tedy i osobní závislosti bylo třeba především, aby uplynula doba, na níž byl námezdní poměr smluven. To však samo o sobě nestačilo. Právo 16. stol. znalo v prvé řadě výpověď zaměstnavateli nebo přesněji jeho žádost o propuštění, neboť kromě uplynutí doby bylo třeba ještě zvláštního aktu se strany zaměstnavatele — propuštění, o němž se vydávala zvláštní listina na znamení konce námezdního poměru (*venia abeundi*).⁷²

S výpovědí zaměstnavatelovou se setkáváme častěji jen v městském cechovním prostředí.⁷³ V zemském právu existovala jen možnost oka-

⁷¹ Srv. dvorský řád olomouckého biskupa (K a m e n í č e k, op. cit., III., str. 636).

⁷² CIB III., 2, str. 73 (1465); AČ XIX., str. 577, Knihy nálezů soudu zemského, č. 151; ZZ 1500, čl. 479.

⁷³ W i n t e r, op. cit., str. 354.

mžitého propuštění,⁷⁴ ale jinak předpisy o výpovědi zaměstnavatelově zde vůbec chybí. Nedostatek těchto předpisů v zemském právu nemůže však příliš překvapovat. Vrchnostenský zaměstnavatel nebyl příliš nakloněn k propouštění svých námezdních pracovníků, neboť jistě dobře věděl, že po pracovní síle, kterou by propustil, by ihned sáhl jiný feudál.

Zaměstnavatel se naopak spíše snažil zaměstnance u sebe zadržet, třebaš protiprávně, co nejdéle. Je to nejlépe patrné z předpisů, které výslovně stanoví, že zaměstnavatel nemá práva zadržovat u sebe služebníka přes »dosloužený rok«.⁷⁵ Bylo to praktické zřejmě i u služebníků z řad šlechty, neboť i tam se o tom předpisy zmiňují.⁷⁶

Konci námezdního poměru se běžně říkalo »vzítí odpuštění od pána«.⁷⁷ Již tento výraz sám rovněž dobře ukazuje na to, že při ukončení námezdního poměru více rozhodovala vůle pána než zásada o »doslouženém roku«.

Podobným dokladem je i, zvláště na Moravě dlouho se udržující, označení konce námezdního poměru jako »výhost« — tedy stejné označení, jakého se obecně užívalo i pro ukončení pozemkově vrchnostenského poddanství.⁷⁸

Na znamení řádného ukončení námezdního poměru vydával pán služebníkově list o tom, nejběžněji nazývaný »fedrovním listem«. Podle policejních předpisů 16. stol. byl nezbytný pro služebníka, který byl poddaným nebo vůbec nestavovskou osobou. U námezdních pracovníků, kteří náleželi některému z feudálních stavů, se listina o řádném ukončení námezdního poměru nenazývala »fedrovním listem«. Zde se říkalo jen »vzítí odpuštění listem«.⁷⁹

Služebníci, kterým byl po dobu námezdního poměru svěřen do správy pánův majetek, musili před ukončením námezdního poměru složit řádné vyúčtování a teprve pak mohli odejít. Přicházelo to v úvahu zvláště u vrchnostenských úředníků. V takovémto případě nedostávali a dokonce podle výslovného předpisu neměli dostati »odpuštění«.⁸⁰ Smysl tohoto předpisu je málo jasný. Souviselo to snad s tím, že funkcí písemného potvrzení o ukončení pracovního poměru zde měla již kvitance, či spíše s okolností, že stavovské osoby — neboť vrchnostenští úředníci, jak známo, patřili většinou k drobné šlechtě — fedrovního listu nepotřebovaly?

⁷⁴ R t t, I., str. 184, č. 133 (1494); ZZ 49, čl. I 30.

⁷⁵ AČ XXII., str. 36, č. 35 (1499).

⁷⁶ ZZ 1500, čl. 479.

⁷⁷ Tamtéž a výše pozn. č. 72.

⁷⁸ Mor. ZZ 35 (Moravské zemské zřízení z roku 1535, ed. Fr. Čáda, Praha 1937), čl. 146, str. 201.

⁷⁹ ZZ 1500, čl. 479.

⁸⁰ Tamtéž v závěru článku a další zemská zřízení.

2. Krátkodobé (nádenické) námezdní poměry

Námezdní poměry bez osobní závislosti zakládala smlouva, kterou lze asi nejvýstižněji označit jako smlouvu nádenickou.

Jejím základním znakem je krátkodobost závazku, který zakládá. Jde tedy o smlouvu o krátkodobém poskytování práce za úplatu. Při tom k dokonalému vystižení její podstaty je nutno se vzdát snahy podřadit ji výlučně některému z běžných obecných dogmatických pojmů římsko-právního původu, se kterými se setkáváme při právní úpravě námezdní práce v platném právu, o nádenické smlouvě není možno hovořiti ani jako jen o smlouvě služební, ani jako jen o smlouvě o dílo.

V konkrétním případě byl nádenický poměr právně jednou smlouvou o dílo, jindy byl opět nepochybně smlouvou služební, uzavřenou na krátkou dobu. Někdy — ne však spolehlivě — lze na to usuzovat z názvů krátkodobých námezdních pracovníků. Tak zvláště termín »úkolník« znamenal, že námezdní pracovník byl zaměstnavatelem najat k provedení určitého úkolu. Naproti tomu však hojnější označení »nádeník« znamená jen pracovníka najatého »na den«.⁸¹

Ostatně nejde ani o to určit snad každý konkrétní případ s tohoto hlediska. Daleko významnější je, že naše právo nerozlišovalo v tomto směru. Tedy okolnost, zda námezdní pracovník je najímán k provedení určité specifikované práce, k provedení nějakého krátkodobého úkolu či díla, či zda je najímán prostě na více méně přesně určenou krátkodobou práci, denní či týdenní, nepatří k podstatným kusům obsahu nádenické smlouvy.

Vysvětlení je nepochybně v tom, jaké námezdní poměry kryla nádenická smlouva. Šlo zde o příležitostné a sezónní práce všeho druhu na venkově i ve městech včetně sezónních řemesel. Na toto poslední je třeba položit důraz, neboť celá skupina řemeslnických prací, zvláště stavebních řemesel, byla vykonávána vlastně jen jako krátkodobá nádenická námezdní práce. Odtud je si pak také možno vysvětliti, proč někde u nádeníků se setkáváme s více méně dokonalými náběhy napodobit cechovní organizaci.⁸²

V zákonodárství 16. a 17. stol. byla obsahu nádenické smlouvy věnována pozornost vlastně jen pokud šlo o mzdu. Jinak obsahu nádenické smlouvy se soudobá legislativa vůbec nedotkla. Mzdy byly upravovány sněmov-

⁸¹ Čelední řád z r. 1547 (Sněmy, II., str. 520) směřuje synonymně »dílo oukolní a nádenní« a rozeznává je od »služby« (= čelední, dlouhodobý poměr).

⁸² V Praze existoval nádenický cech kolečníků a v Turnově podobný cech šrotýřů a řezáčů (zprávy o nich srv. Winter, Kult. obraz, II., str. 415 a 416, pozn. 85). Známý čáslavský cech ratajčků nebyl patrně jen nádenickým (Winter, tamtéž), nýbrž organizoval snad zemědělskou čeleď vůbec, jak na to ukazuje novější práce F. Škrdleho, Zrušení cechu ratajčků v Čáslavi r. 1540 (sborník prací V. Novotnému »Českou minulostí«, Praha 1929, str. 205, zvl. pozn. 9.).

ními usneseními — čeledními řády, kde byl uveden sazebník nejdůležitějších mezd s maximálními hranicemi.⁸³ Nádenická smlouva jako námezdní smlouva, která typicky vytvářela krátkodobý námezdní poměr, nezakládala zásadně mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem žádné pouto, žádný svazek, jako tomu bylo u dlouhodobých námezdních poměrů při smlouvě čelední.

Zaměstnavatel neměl nad svým zaměstnancem žádné disciplinární pravomoci a neměl žádných práv na vydání jeho osoby. Nebyl také »pánem« svého zaměstnance.

*

Námezdní poměry v hornictví byly v podstatě rovněž krátkodobými námezdními poměry, neboť i horníci byli zpravidla najímání na týden.⁸⁴

Jejich právní postavení se však odlišovalo velmi podstatně od právního postavení nádeníků i čeledí. Faktorem zásadního významu pro jejich právní postavení bylo to, že feudální horní města v 16. a ještě i v 17. stol. byla u nás jakousi enklávou, uvnitř níž bylo možno uzavírat i rozvazovat námezdní poměry horníků volně a kde horníci mohli stejně volně přecházet z dolu na důl.⁸⁵

I hornická bratrstva odpovídala svou povahou více tovaryšským pořádkům než mistrovským cechům.⁸⁶

Tato fakta jsou pak zhruba základem, z něhož spolu se skutečností, že u nás v této době v těžbě rud naprosto převládá námezdní práce, je nejnověji usuzováno na raný výskyt kapitalistických výrobních vztahů v našem hornictví.

3. Fedrovní list a policejné evidenční předpisy o námezdní práci poddaných a ostatních nestavovských osob

Skupina policejné evidenčních předpisů je pro právní postavení námezdně pracujících mimořádně důležitá. Ukazuje, že na námezdní pracovníky není možno pohlížet jako na osoby »volně« najímané a »volně« prodávající svou pracovní sílu. Policejné evidenční předpisy jsou také spolehlivým dokladem toho, že pro poměry našeho 16. stol. nelze s nějakým trhem pracovních sil většího rozsahu ani s jeho počátky počítat. Tyto předpisy tak plně potvrzují feudální charakter u námezdních poměrů a vylučují jakoukoli opačnou charakteristiku.

*

⁸³ Srv. čelední řády z l. 1547 a 1549 (Sněmy, II., str. 519 a n. a str. 589 a n.).

⁸⁴ W. Weizsäcker, Sächsisches Bergrecht in Böhmen, Liberec 1929, str. 198 a n.

⁸⁵ M. Jaroš, cit. článek, str. 73—4; dále srv. zvláště OZZ, čl. Q 5.

⁸⁶ Weizsäcker, op. cit., str. 221 a n. Ukazuje na to dále dobře kutnohorský ha-vířský pořádek z r. 1443 (registrum rubeum parvum, f. 113—4 v kutnohorském městském archivu; nově je přetiskl J. Fiala v »Kutnohorských příspěvcích k dějinám vzdělanosti české«, ř. XI., seš. 1., Kutná Hora 1941).

Základní tendencí policejních předpisů o námezdní práci poddaných na *venkově* je snaha omezit co možná nejvíce pohyb námezdních pracovních sil mezi patrimonií nebo pohyb pracovních sil z venkova do měst. Tato tendence je ovšem specifikací základního tónu celého soudobého feudálního zákonodárství — nikdo nesmí unikat poddanskému svazku.

K uvolnění poddanského poměru mohlo především dojít v souvislosti s námezdním poměrem. V odchodu poddaného za prací mimo panství se skrývalo pro jeho dědičnou vrchnost nebezpečí takového uvolnění. Proto s hlediska pozemkových vrchností bylo nutné v první řadě omezit co nejvíce možnost takového odchodu a vázat jej opravdu jen na výslovný souhlas vrchnosti. Jako další pak bylo třeba garantovat návrat těch osob, které odešly s vrchnostenským svolením.

Kromě toho zběhlý poddaný asi vůbec hledal a nalézal nejsnadněji obživu v námezdní práci. Mělo-li být tedy dosaženo pro zájmy feudálních velkostatkářů úspěšného řešení, bylo třeba zavést taková opatření, která by nedovolovala poddaným prodat svou pracovní sílu mimo panství jejich vrchnosti bez jejího vědomí a souhlasu.

Současně bylo však třeba donutit feudální velkostatkáře jako celek, aby potlačili své osobní egoistické snahy získat pro svůj velkostatek co nejvíce pracovních sil a aby ve vlastním vyšším celkovém zájmu všech feudálů respektovali navzájem svůj souhlas k prodeji pracovní síly poddaného a přijímali do svých služeb cizího poddaného opravdu jen s výslovným svolením jeho vrchnosti.

Feudální zákonodárci 16. stol. si byli skutečně této situace vědomi a dovedli z ní vyvodit důsledky. Snažili se vyloučit všechna zmíněná nebezpečí v policejních předpisech zemského práva a pokusili se i o jakousi evidenci všech osob námezdně pracujících, pokud šlo o poddané. Při tom je třeba zdůraznit, že tyto policejné evidenční předpisy řešily ovšem jen případ, kdy poddaný odcházel za prací mimo panství.

Námezdní poměry v rámci panství, uzavírané vrchností s vlastními poddanými nebylo nutno pochopitelně upravovat, neboť v nich žádné nebezpečí uvolnění poddanského svazku se neskrývalo, ba právě naopak vrchnostem a jejich zájmům plně vyhovovaly. Pro ně postačovala ustanovení vrchnostenských instrukcí o dozoru nad čeledí.

Námezdní poměry mezi poddanými téhož panství se řídily ustanoveními poddanských řádů a artikulí, od 16. stol. a zvláště v 17. stol. vrchnostmi vydávaných.

Prostředkem evidence a regulace prodeje pracovní síly poddaných mimo panství byla pro pozemkovou vrchnost písemnost, obecně nazývaná »fedrovní« nebo »zachovací« list. Název sám etymologicky ukazuje, že jde o listinu, ve které vydavatel zaujímá příznivé stanovisko k osobě, které

ji vydává, že tuto osobu v něčem podporuje, že ji doporučuje, nebo že jí něco dovoluje.

Fedrovní list byl vydáván poddanskému námezdnímu pracovníkovi jeho dědičnou pozemkovou vrchností, která v něm svolovala k uzavření námezdního poměru mimo panství.⁸⁷ Ve fedrovním listu je i určité doporučení a pro zaměstnavatele zároveň i jistota, že vrchnost nebude požadovat vydání toho, s kým uzavře námezdní poměr.

Jazyk 16. stol. však neužíval výrazu »fedrovní list« jen pro dovolení vrchností, aby její poddaný mohl uzavřít námezdní poměr mimo panství. Úřední akty, které se tímto termínem označují, jsou velmi různé povahy. Platí to zvláště o městech, kde termín »fedrovní list« je obsahově velmi široký. Nejčastěji je jím však jmenováno na venkově i ve městech nikoli vrchnostenské svolení k námezdní práci poddaného mimo panství, nýbrž listina, která je potvrzením bývalého zaměstnavatele o řádném rozvázání pracovního poměru.⁸⁸ Touto listinou bývalý zaměstnavatel zároveň doporučoval svého bývalého zaměstnance do nového místa. Takovéto potvrzení je bývalý zaměstnavatel povinen svému odcházejícímu zaměstnanci vydat.⁸⁹

Fedrovní list bývalého zaměstnavatele vydávala vrchnost svým zaměstnancům, kteří byli poddanými jiné vrchnosti nebo prostými obyvateli měst. Fedrovní list bývalého zaměstnavatele měl pro pozemkovou vrchnost, o jejíhož poddaného šlo, důležitý význam kontrolní evidence. Vrchnost totiž dovolovala odchod ze svého panství za účelem uzavření námezdního poměru jen na určitou dobu. Jelikož pak ten, kdo měl fedrovní list s dovolením své vrchnosti uzavřít námezdní poměr mimo její panství, byl povinen jej při vstupu do námezdního poměru odevzdat zaměstnavateli a obdržel jej při skončení námezdního poměru opět zpět, spolu s dalším fedrovním listem — s fedrovním listem bývalého zaměstnavatele — kterým byl propuštěn, bylo velmi dobře patrné, jak dlouho sloužil a zda řádně svůj pracovní poměr rozvázal a kde se zdržoval.⁹⁰

Fedrovní listy v obojím smyslu byly vydávány vrchností jen poddaným a osobám, které nenáležely k privilegovaným stavům. Jen u nich totiž fedrovní list měl i významnou funkci legitimačního prostředku, neboť oso-

⁸⁷ Srv. čelední řády z l. 1547 a 1549. Zásadně lhostejným bylo, zda mělo jít v konkrétním případě o uzavření čeledního nebo nádenického poměru. Omylem je Wintrovo tvrzení (Kult. obraz, II., str. 412), jakoby fedrovní listy pro nádeníky byly zavedeny až od r. 1585. K tomu srv. sněm. usnesení z r. 1492 o policejním řádu zemském (AČ V., str. 440 a n.).

⁸⁸ Dokladů na fedrovní list bývalého zaměstnavatele je mnoho (srv. čelední řády z l. 1547 a 1549). Zaměstnavatel v něm prohlašoval, že zaměstnanec odešel »s jeho vůlí« (ZZ 1500, čl. 482), že mu sloužil »věrně a právě« (tamtéž) a že ho »propouští a prázdna činí« (RTT, II., str. 335, K 12).

⁸⁹ Srv. čelední řády z l. 1547 a 1549 (Sněmy, II., str. 518 a n. a str. 589 a n.).

⁹⁰ Tamtéž, zvl. str. 519—20 a str. 591—2.

ba, opatřená řádným fedrovním listem, nemohla být »vyzdvižena« jako »povaleč« nebo tulák.

Ustanovení zemského práva o »vyzdvihování povalečů« jsou obsahově nejostřejšími z policejních předpisů o námezdní práci poddaných na venkově.

Čas od času v 16. stol. objevovali se na venkově tu a tam jednotlivci, kteří unikali poddanství. Od nich často vycházely pak podněty k lidovým bouřím a vzpourám.⁹¹ Šlo o uprchlé poddané, o poddané, kteří se nevrátili na panství své dědičné vrchnosti, ač odešli s jejím svolením a konečně šlo o městskou chudinu vyháněnou z měst. Obživu hledali asi hlavně v krátkodobé sezónní námezdní práci. Proto se o nich hovoří jako o »nádenících a povalecích« nebo »zahalecích«.

Velmi charakteristické pro policejní předpisy 16. stol. je, že se v nich mluví jedním dechem i o »nádenících a opovědnících«.⁹²

»Opovědník« nabývá u nás v 16. stol. jiného významu, než jaký měl dříve, kdy prostě znamenal feudála, který jinému vypověděl (= »opověděl«) své nepřátelství. Velkostatkářští feudálové šlechtického »opovědníka«, vedoucího soukromá nepřátelství — »záští, války« — ostře potírají jako nepohodlného a nebezpečného konkurenta. V řadě předpisů zemských zřízení jej staví přímo mimo zákon. Odtud »opovědník« v 16. stol. počíná znamenat totéž, co osoba bez práva, psanec. A je příznačné, že právě tohoto označení je použito v úzkém spojení s chudinou hledající práci.

Ostře opravdu jako proti psancům se na venkově zakročovalo proti »nádeníkům, povalečům a zahalečům«. Mluveno soudobým označením, byli »vyzdvihování«.⁹³

»Vyzdvihování« se provádělo pronásledováním takovýchto živlů a jejich nuceným zaměstnáváním. K pronásledování byla oprávněna — dokonce podle soudobých ustanovení povinna — každá vrchnost na svém panství.⁹⁴ Kdo byl takto postižen, byl uvězněn a nemohl-li zaplatit dosti vysokou pokutu, byl nuceně zaměstnán jako čeledín u vrchnosti, která jej zadržela.⁹⁵ Nuceně zaměstnaný neměl nároku na mzdu.⁹⁶

V tomto případě patrně se mohl nuceně zaměstnaný změnit v dědičného poddaného, neboť lze asi sotva předpokládat, že takto získaný pracov-

⁹¹ Tak n. př. Maxmilián II. r. 1575 přikazuje zakročit proti těm z čeledí a nádeníkům, kteří »nevážně, lehce a pohružlivě« mluví proti stavovskému usnesení o čeledi z téhož roku nebo druhé k »nějakému sročení a pozdvižení počnoukatí chtějí« (Sněmy, IV., str. 478—9).

⁹² »Sněmy české«, I., str. 284.

⁹³ ZZ 30, čl. 203 a ZZ 49, čl. U 6.

⁹⁴ »Vyzdvihování« je povinností, která je sankcionována dosti vysokou pokutou. O pokutu může žalovat každý, kdo vrchnost, která »nevyzdvihla povaleče« na svém panství, k tomu předem bezvýsledně »napomínal«. Pokuta pro nevyzdvihování byla během 16. stol. neustále zvyšována (srv. ZZ 30, čl. 203—4, ZZ 49, čl. U 6, ZZ 64, čl. L 29).

⁹⁵ Tamtéž.

⁹⁶ Tamtéž.

ník, který byl asi zhusta člověkem »bez pána«, byl od svého nuceného zaměstnavatele propuštěn.⁹⁷

Na »vyzdvihování nádeníků, povalečů a zahalečů« měly pozemkové vrchnosti v 16. stol. skutečně mimořádný zájem. Je to možno dobře poznati z toho, že vedle takovéhoho svépomocného pronásledování samotnými vrchnostmi, prováděli pravidelně stejné pronásledování ve svých krajích krajští hejtmanové.⁹⁸

Dokonce měli být králem zřízení zvláštní »původové«, jejichž speciálním úkolem bylo pátrat po zločincích, »povalečích« a zemských zhoubcích v krajích. Tito opět mohli mít ještě své zvláštní »špehy«.⁹⁹ O malých sympatiích k těmto orgánům v širokých vrstvách svědčí výslovné prohlášení, že jejich funkci nelze považovat za nečestnou.¹⁰⁰

Tak skupina nejostřejších policejních předpisů ve svém výsledku stávala poddaného, který by při uzavírání námezdního poměru nedbal poddanských svazků, mimo zákon a činila z něho psance.

Na venkově policejní normy zemského práva doplňovaly a dále rozváděly předpisy poddaným přímo adresované a zvláště v 17. stol. hojně vydávané.¹⁰¹ V nich činily pozemkové vrchnosti opatření, aby vyloučily všechna nebezpečí, která pro ně přinášela nutná potřeba námezdní práce na jejich velkostatecích.

Zběhlý služebník nebo poddaný, který hledal výdělek námezdní prací, nemusil nutně tuto možnost hledat jen ve službách jiného feudálního velkostatkáře, jak s tím vlastně počítaly předpisy zemských zřízení. Naopak

⁹⁷ Tomu neodporuje zásada vyslovená v čl. 203, ZZ 30. o tom, že ten, kdo byl ve »službě z pokuty« (= byl nuceně zaměstnán jako »povaleč«), nesmí být po uplynutí nucené služby zadržován. Z dalšího textu je totiž jasně patrné, že k tomu musí dojít jen tehdy, je-li ten, kdo »povaleče« zadržel a u sebe zaměstnal, k tomu donucen půhonem dědičné vrchnosti »vyzdvíženého povaleče«. Na to, že námezdní poměr mohl založit trvalé dědičné poddanství, možno usuzovat ze sněmovních usnesení z r. 1479 (AČ XXII., str. 30, č. 1). Tehdy bylo usneseno, že všichni »ležáci«, kteří »nemají pána«, mají se ho do určité lhůty nalézt, jinak že budou »bráni a dáváni« krajským poprávcům. Zmínění »ležáci« si pána hledali jistě především v námezdním poměru. Zde šlo zřejmě o t. zv. »příkázané lidi« (V. V a n ě č e k, Krátké dějiny státu a práva v Československu, Praha 1955, str. 129).

⁹⁸ Pronásledování se provádělo ve dvouměsíčních lhůtách (ZZ 30, čl. 204, ZZ 49, čl. R 24). »Vyzdvihování povalečů« se koncem 15. stol. vztahovalo i na stavovské osoby. Takto zadržení šlechticů »povaleči« nebyli však nuceně zaměstnáváni, nýbrž trestáni zemským soudem (sněm. usnesení z r. 1492 o policejním řádu zemském v AČ V., str. 441).

⁹⁹ Srv. ZZ 30, čl. 204 a ZZ 49, čl. R 24. »Původů« s policejními funkcemi si dosud povšiml jediný R i e g e r, op. cit., I., str. 182, pozn. 12, kde však parafrázoval jen citovaná ustanovení. »Původem« byl nazýván i ten, kdo z vlastní iniciativy soukromě vypátral »povaleče« (srv. ZZ 49, čl. U 7). — Termín »původ« v policejních předpisech je významným ve dvou souvislostech. Předně »původem« podle V š e h r d o v y zprávy je jakýsi zvláštní orgán ve venkovských krajích ve starší době, který prý kdysi pomáhal pražským komorníkům při doručování půhonů na venkově. V druhém případě př

zvláště zemědělskou námezdní práci a okruh osobních služeb a upravované čeledními řády. Vedle nich na druhém místě jsou to řemeslnicko-živnostenské námezdní poměry, pro které platí stále ještě cechovní předpisy, reformované feudálním absolutismem hned v jeho počátcích. V praxi jsou však stále více a více odsouvány do pozadí novou živnostenskou legislativou.²⁰⁰ Konečně jsou zde nové průmyslové námezdní poměry dělnické, samostatně se vyvíjející a rovněž samostatně upravované.

²⁰⁰ K pozdější živnostenské legislativě v 18. stol. po vydání generálních cechovních artikulí srv. Fr. Tob. Z á m y š, Dokonalé shromáždění všech od r. 1729 až do nyníčké prošlých všeobecností a nařízení pro všechny sjednocení a cechy, Jihlava 1799.

ЮРИДИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ НАЕМНЫХ РАБОЧИХ У НАС В 16-ом—18-ом ВЕКАХ

В. Урфус

В конце 15-го и в начале 16-го веков в чешском феодальном обществе в значительно большей степени чем в предшествующих столетиях и в особенности в дворянских крупных земельных владениях начинает применяться наемный труд. Сеньериальные землевладельцы в поисках новых источников доходов, начинают расширять свое собственное хозяйство и вести его более интенсивно. В связи с этим в юридических памятниках этой эпохи увеличивается и количество юридических норм о труде по найму. В 16-ом веке появляются первые общие законодательные предписания, регулирующие отношения личного найма в условиях чешского феодализма. Эти предписания в первую очередь закрепляют более старые нормы обычного права.

Юридическое положение наемного работника в основном определялось сроком, на который заключался договор личного найма. По этому признаку феодальное право различало два отличных друг от друга типа отношений личного найма.

Первый тип — это наемные отношения «челяди»,¹⁾ устанавливаемые на длительный срок, обычно на один год. «Челядинский договор», на основе которого возникали эти отношения, был наиболее распространенным договором личного найма. Существенным элементом этого договора был только срок на который продавалась рабочая сила. По сфере своего применения этот договор обнимал самые разнообразные виды труда. Этот вид договора заключался и с лицами принадлежащими к административному аппарату сечьерии. Сеньериальные чиновники и сеньериальные военнослужащие, часто принадлежащие к мелкому дворянству, таким образом также рассматривались как «челядь». Равно и положение подмастерьев в городах следует рассматривать как особый вид отношений между челядью

¹⁾ Мы оставляем термин «челядь» и производные от него без перевода, хотя его содержание в чешском праве не совпадает с содержанием его по источникам старого русского права (См. Греков — Крестьяне на Руси, ст. 127 и сл.). В чешском праве термин «čeleď» имеет более узкое применение: он обозначает, как это вытекает из дальнейшего изложения, только лиц предоставляющих свой труд другому лицу на основе договора личного найма (прим. пер.).

выделяются трудовые отношения подмастерьев. Этот факт объясняется заинтересованностью абсолютистического государства в развитии ремесленного производства, вызванной стремлением изыскать новые источники доходов, и действовавшего в духе учения меркантилистов.

Наконец самым важным фактом в области юридического регулирования наемного труда в 18-ом веке является возникновение нового самостоятельного типа договора личного найма — договора с рабочими мануфактуры.

